

M. S. Anderson, *The Eastern Question, 1774-1923*, Mac Millan, London, 1966, 429 s. (Şark Meselesi)

Yüzyıllar boyunca Avrupanın büyük devletleri ve bu devletlerin siyasî sorumluluğunu yüklenmiş kişiler, gerileme devrinin sıkıntıları içinde çabalayan Osmanlı İmparatorluğunun meselelerine kendi menfaatleri yönünden eğilmişler ve aralarında büyük bir rekabetin doğduğuna şahit olmuşlardır. Bu rekabet kendisini politik alanda olduğu kadar, ekonomik yönden de göstermiş, bir taraftan Süveyş Kanalı inşaatı ve işletmesi, öte yandan Bağdad Demiryolu projeleri milletlerarası ilişkilerde çok önemli gelişmelere yol açmıştır. Bu konulara Osmanlı hâkimiyetinden kendilerini kurtarmaya çalışan Balkan milletlerinin bağımsızlık mücadelesi ve bu milleyitçi hareketleri Panslavizm sloganı altında istismar eden Çarlık Emperyalizmi de eklenince, Şark Meselesi birbirine girift bütün nitelikleri ile ortaya çıkmıştır. İşte tetkikini bu temel meseleler üzerine kuran Anderson, "Şark Meselesi" adlı kitabında, Küçük Kaynarca andlaşmasından (1774) Lozan barışının sonuna kadar olan 150 yıllık devreyi gözden geçirmektedir.

Bu kitap ashnda Şark Meselesine yeni bir katkıda bulunmamaktadır. Zaten yazarın da böyle bir iddiası yoktur. Ancak her ilmî tetkik gibi, Anderson'un bu kitabı da, bundan önce İngiltere'de aynı konuda yazılmış diğer bir eserin yerini almak amacını gütmektedir. Nitekim Anglo-Sakson çevrelerinde, Şark Meselesine ait tetkiklerde 1966 yılına kadar başvurulan standart bir elkitabı olarak, J. Marriot tarafından 1917 yılında yayınlanmış bir eser vardı (J. A. R. Marriot, *The Eastern Question, A Study in European Diplomacy*, Oxford, 1917, 602 s.) Marriot bu kitabını 1918, 1925 ve 1940 yıllarında bir takım tashihler yapmak sureti ile yeniden basmış ve 1940 daki dördüncü baskı, 1947, 1951, 1956 ila 1958 yıllarında yeniden yayınlanmıştır. Fakat 1940 dan bu yana Şark Meselesinin çeşitli konularında yeni tetkikler ve yorumlara dayanan geniş bir literatür neşredilmiştir. Böylece Anderson'un amacı, bu yeni tetkiklerin ışığı altında, daha objektif ve daha modern bir kompilasyon hazırlamak olmuştur.

Bu kitap aynı zamanda London School of Economics and Political Sciences (Londra İktisadî ve Siyasî İlimler Okulu)'da tarih öğrencilerinin okudukları bir ders kitabıdır. Öğretim bakımından Amerikan üniversitelerinde de rağbet görmektedir. Dolayısıyla yazar, öğrenci için faydalı gördüğü yerlerde dipnot kullanmak yoluna gitmiştir. Dipnotlarda ilgili referansların gösterilmesinden başka, açıklayıcı nitelikteki izahların yapılmasına dikkat edilmiştir. İkinci elden kaynakları kapsıyan bibliyografya, bu sınırlama içinde oldukça zengin sayılabilir. Yazar İngilizce yayınlanmış kitap ve makaleleri taradığı gibi, Alman ve Fransız literatüründen faydalanmış, Rusça bilmesi de kitabını daha çok zenginleştirmek imkânını sağlamıştır. Yalnız bu arada Anderson'un Türkçe bi'mediğine işaret etmeye belki lüzum yoksa da, kendisinin Profesör Enver Ziya Karal ve Doçent Dr. Şerif Mardin'in dışarda yayınlanmış tetkiklerinden faydalandığını da belirtmek yerinde olur (E. Z. Karal, 'La transformation de la Turquie d'un empire oriental en un état moderne et national' *Journal of World History*, IV (1958), 426-45. Ş. A. Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought* (Princeton, 1962) ve 'Libertarian movements in the Ottoman Empire, 1878-1895' *Middle East Journal*, XVI (1962), 169-82)

Şark Meselesi giriş ve sonuç dışında 12 bölümden meydana gelmektedir. (Ayrıca metin içinde siyah-beyaz 10 harita vardır). 1) Osmanlı İmparatorluğu ve Büyük Devletler, 1774-1798, 2) Napolyon Harpleri ve Balkan Milliyetçiliğinin Gelişmesi, 1798-1821, 3) Yunan İhtilâli ve Birinci Mehmet Ali Paşa Buhranı, 1821-1830, 4) İkinci Mehmet Ali Paşa Buhranı, 1833-1841, 5) İngiliz-Rus İlişkileri ve Kırım Harbi, 1856-1875, 6) Paris Andlaşmasından Bosna İsyanına, 1856-1875, 7) 1875-1878 Buhranı, 8) Berlin Kongresinden sonra Orta Doğunun Durumu, 1878-1896, 9) Bağdad Demiryolu, Makedonya Meselesi ve Bosna Buhranı, 1896-1909, 10) Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Orta Doğu, 1909-1914, 11) 1914-1918 Savaşı, 12) Barış Görüşmeleri, 1918-1923.

Uzunca bir süreyi kapsıyan bu gibi genel tetkiklerde bazı noksanların ve hataların olması tabiidir. Hattâ yazar da kitabının girişinde bu noktaya değinmiş ve kaygılarını belirtmek istemiştir. Biz burada ancak üzerinde mutlaka durulması gereken hususları belirtmekle yetineceğiz.

Bir kere yazar 1839 Tanzimat hareketi ve 1856 Islahat Fermanına ancak birkaç paragraf ile değinmektedir. Görülüyor ki, Avrupa devletlerinin ıslahat hareketleri karşısındaki davranışlarına yer verilmiştir. Halbuki bu konu Şark Meselesinde çok önemli bir yer tutmaktadır.

Mehmet Ali Paşa Meselesi ile Kırım Savaşı arasındaki çok önemli diğer bir safha da 1849 Macar mültecileri meselesidir. Anderson bu konuda Temperley'in *Crimea* adlı eserini kaynak olarak almış ve hataya düşmüştür. Şöyle ki 1849 Macar ihtilâlinde sonra Babiâli'ye sığınan Macar ve Lehli mültecilerin iadesi talebi ne Rus ne de Avusturya hükümetlerinin politikası değildi. Bu iki devletin elçileri sırf hükümetlerine yaranmak amacı ile merkezden herhangi bir talimat almaksızın "extradition" isteğinde bulunmuşlardır. Viyana ve St. Petersburg bu harekete kızmakla beraber elçilerinin prestijini düşürmemek için bir süre sessiz kalmaya mecbur olmuşlardır. Anderson kitabı için Şark Meselesi ile ilgili konularda Londra Üniversitesinde yapılan doktora tezlerinden faydalanmıştır. Şayet yazar bizim de aynı Üniversitede hazırlamış bulunduğumuz "The European Powers and the Question of the Hungarian Refugees of 1849" adlı doktora tezimize bakmış olsaydı, Temperley'in yanlış görüşünün düzeltildiğini görüp hataya düşmezdi.¹

Anderson kitabının 348 inci sahifesinde Cemal Paşa'nın saltanatı devirmek ve böylece Suriye'nin bağımsız hâkimi olabilmek için 1915 yılında Ruslarla temasa geçtiğini yazar. Fakat buna dair herhangi bir referans göstermez. Bu iddiaların da tamamı ile yanlış olduğunu belirtmek zorundayız.

380 inci sahifede ise bazı Suriyeli liderlerin batıya karşı birleşmek için Mustafa Kemal ile 1920 Ocağında İstanbul'da görüşmelerde buldukları yazılıdır. 1920 Ocağında Mustafa Kemal'in İstanbul'da olması imkânsızdır. Öte yandan arab tarihçisi Zeine Zeine de² Türk-Arab görüşmeleri ihtimali üzerinde durmaktadır. Bu husus tetkike muhtaç olmakla beraber toplantıların yapıldığı yer herhalde İstanbul olmasa gerektir.

1 Bk. H. W. Temperley, *Crimea, England and the Near East* (London, 1936) s. 260.

2 Zeine Zeine, *Arab-Turkish Relations and the Emergence of Arab Nationalism* (Beirut, 1958). s. 106.

Anderson'un kitabı Avrupa'dan Osmanlı İmparatorluğuna doğru açılan bir pencere olup, yalnız Babıâli'yi değil, Osmanlı devleti ile ilgili konularda ortaya çıkan batı diplomasisini bütün ayrıntılarıyla incelemektedir. Öte yandan Osmanlı İmparatorluğundan Avrupa'ya bakışı inceliyecek esarlere büyük ihtiyaç vardır ve Avrupa ilim muhiti böyle bir çalışmayı beklemektedir.

Yuluđ Tekin Kurat